

על מעשה החכמים "בתו של ר' עקיבא" כחוליה בשרשרת חייו

מירי וסטרייך

1. לְרִבִּי עֲקִיבָא הָיְתָה בֵּית.
אָמְרוּ לוֹ הַפְּלִיגִים: אוֹתוֹ הַיּוֹם שֶׁנִּכְנְסָה לְבֵית הַחֲפָה,
מִכֵּישׁ אוֹתָהּ נָחֵשׁ, וְהָיָא מֵתָה.
הָיָה דוֹאגַּ עַל הַדָּבָר הַרְבֵּה.
5 אוֹתוֹ הַיּוֹם, נִמְלָה אֶת הַמִּכְבָּנָה, נִעְצָה אוֹתָהּ בַּסֶּדֶק,
קָרָה שְׂיִשְׁבָּה [= שֶׁנִּנְעָצָה] בְּעֵינוֹ שֶׁל נָחֵשׁ.
בַּבֶּקֶר, בִּשְׁנֵטְלָה אוֹתָהּ, נִסְרַד וְכָא הִנָּחֵשׁ אַחֲרֶיהָ.
אָמַר לָהּ אֲבִיתָ: מָה עָשִׂיתָ?
אָמְרָה לוֹ: בְּעָרֵב כָּא עָנִי, קָרָא בַּפֶּתַח, וְהָיוּ טְרִידִים כָּל הָעוֹלָם בַּסֶּעֱדָה,
10 וְאֵין שׁוֹמֵעַ לוֹ.
קָמְתִי, נִמְלָתִי אֶת מַעְתִּי שֶׁנִּתְתַּם לִי, וְנִתְתִּיהָ לוֹ.
אָמַר לָהּ: מִצִּוַּת עֲשִׂיתָ.
יָצָא רִבִּי עֲקִיבָא וְדָרַשׁ: "וַצִּדְקָה תַצִּיל מָמוֹת" (משלי י, ב).
וְלֹא מִפִּיתָהּ מִשְׁנָה, אֲלֵא מִפִּיתָהּ עֲצָמָה.

הקריאה שנבקש לקרוא במעשה החכמים בביתו של ר' עקיבא (תלמוד בבלי, שבת קנו ע"ב) היא קריאה צמודת טקסט, אך כזו שבוחרת מראש להתמקד בכיוון אחד מיני רבים בהם ניתן לקרוא מעשה זה. קריאה זו תבקש לראות את מעשה החכמים לא כעומד בפני עצמו אלא כמנהל דיאלוג עם מעשה חכמים נוספים המלווה את חייו של ר' עקיבא – המעשה בר' עקיבא ובביתו של כלבא שבוע.

בפתיחת מעשה החכמים מוצגות לנו שתי דמויות – ר' עקיבא ובתו. נתבונן בקצרה בשתי הדמויות.

ר' עקיבא

מיד לאחר ההכרזה כי לר' עקיבא הייתה בת מופיעה הכרזה נוספת בדמות הגורל הצפוי לה ביום חתונתה. איננו יודעים האם ביקש ר' עקיבא מן הכלדיים לספר לו על גורלה של בתו או שהם עשו זאת מיוזמתם, אבל בוודאי שמאותה נקודה אוחזת פסיביות תמוהה את מעשיו של ר' עקיבא. מצד אחד – הוא לא מתווכח עם הכלדיים על עצם רעיון הגורל, ומצד שני, למרות שהגורל מפורט ביותר – יום מדויק (חופה) ומוות מדויק (נחש), ולמרות שהוא דואג הרבה, הוא לא נוקט שום צעדים בכדי למנוע את האסון העתיד להתרגש עליו. גם בסעודה עצמה ולמרות הדאגה (הגדולה כמספנה) הוא אינו עוקב אחר בתו ולא רואה את המתרחש. האקטיביות היחידה שהוא מגלה היא בכך שבסוף המעשה הוא יוצא ודורש.

בתו של ר' עקיבא

בתו של ר' עקיבא איננה מודעת כלל לגורל ממנו מפחד אביה. בניגוד אליו, היא מתאפיינת באקטיביות. ריבוי הפעלים המתארים אותה ממחיש אקטיביות זו: "נטלה את המכבנה", "נעצה אותה בכותל", "פגעה בעינו של נחש", "בבוקר כשנטלה", "עמדתי", "נטלתי", "נתתיה לו".

אקטיביות נשית ופסיביות גברית

הפסיביות של ר' עקיבא מול האקטיביות של בתו, העולה ממעשה חכמים זה, שולחת אותנו למעשה חכמים נוסף שהתאפיין אף הוא באקטיביות נשית אל מול פסיביות גברית – מעשה החכמים בר' עקיבא ובתו של כלבא שבוע (בסופו נזכרת, להפתעתנו, גם בתו של ר' עקיבא במעשה דומה). וכך מסופר (תלמוד בבלי, כתובות סב ע"ב – סג ע"א, עם תרגום הרב עדין שטיינזלץ):

ר' עקיבא רעיא דבן כלבא שבוע הוה (=רועה של בן כלבא שבוע היה), חזיתיה ברתיה דהוה צניע ומעלי (=ראתה אותו בתו [של בן כלבא שבוע] שהוא צנוע ומעולה), אמרה ליה (=לו): אי מקדשנא לך אזולת לבי רב (=אם אתקדש לך תלך לבית הרב ללמוד)? אמר לה: אין (=כן). איקדשא ליה בצניעה ושדרתיה (=התקדשה לו בצניעה ושלחה אותו ללמוד).

שמע אבוא אפקה מביתיה, אדרה הנאה מנכסיה (=שמע אביה את הדבר, הוציאה מביתו והדיר אותה הנאה מנכסיו). אזיל יתיב תרי סרי שנין בבי רב (=הלך ר' עקיבא וישב שנים עשרה שנה בבית הרב). כי אתא, אייתי בהדיה תרי סרי אלפי תלמידי (=כאשר בא שוב לביתו הביא איתו שנים עשר אלף תלמידים). שמעיה להווא סבא דקאמר לה (=שמע זקן אחד שאומר לה): עד כמה קא מדברת (=את נהגת) אלמנות חיים? אמרה ליה (=לו): אי לדידי ציית, יתיב תרי סרי שני אחריני (=אם לי היה מקשיב, היה יושב עוד שנים עשרה שנים אחרות ולומד). אמר: ברשות קא עבידנא (=ברשות אני עושה), הדר אזיל ויתיב תרי סרי שני אחריני בבי רב (=הלך וישב שנים עשרה שנה אחרות בבית הרב).

כי אתא, אייתי בהדיה עשרין וארבעה אלפי תלמידי (=כאשר בא הביא איתו עשרים וארבעה אלף תלמידים). שמעה דביתהו הות קא נפקא לאפיה (=שמעה אשתו ויצאה לקראתו לקבל פניו). אמרו לה שיבבתא (=אמרו לה השכנות): שאילי מאני לבוש ואיכסאי (=שאלו בגד ללבוש והתכסו בו). אמרה להו (=להן): 'יודע צדיק נפש בהמתו'. כי מטיא לגביה, נפלה על אפה קא מנשקא ליה לכרעיה (=כאשר הגיעה אליו נפלה על פניה ונישקה את רגליו). הוּו קא מדחפי לה שמעיה (=היו דוחפים אותה שמשו), אמר להו (=להם): שבקוה (=הניחו לה), שלי ושלכם שלה הוא.

שמע אבוא דאתא גברא רבה למתא (=שמע אביה שבא אדם גדול לעיר), אמר: איזיל לגביה, אפשר דמפר נדראי (=אלך אליו, אולי יפר את נדרי). אתא לגביה (=בא אליו), אמר ליה (=לו): אדעתא דגברא רבה מי נדרת (=על דעת שיהא אדם גדול האם נדרת)? אמר ליה (=לו): אפילו פרק אחד ואפילו

הלכה אחת. אמר ליה (=לו): אנא הוא (=אני הוא), נפל על אפיה ונשקיה על כרעיה, ויהיב ליה פלגא ממוניה (=נפל על פניו ונישק אותו על רגליו ונתן לו חצי ממונו).

ברתיה דר' עקיבא עבדא ליה לבן עזאי הכי (=בתו של ר' עקיבא עשתה לו לבן עזאי כן). והיינו דאמרי אינשי (=והוא שאומרים בני אדם [בפתגם מקובל]): רחילא בתר רחילא אזלא (=כבשה אחר כבשה הולכת), כעובדי אמה כך עובדי ברתא (=כמעשי האם כך מעשי הבת).

מעשה חכמים מפורסם זה, המתאר את תחילתו של ר' עקיבא, עוסק גם הוא בנישואים. גם במעשה זה ר' עקיבא הוא פסיבי, בוודאי בהשוואה לרחל בתו של כלבא שבוע:

כבר בתחילתו של המעשה בתו של כלבא שבוע היא זו הרואה את התכונות הנסתרות מן העין ("מעולה וצנוע") ומבינה באופן עמוק מי ניצב לפניה ומה הפוטנציאל יוצא הדופן הגלום בו. היא זו המתנה את הנישואין בכך שהוא ילך ללמוד תורה. גם הלשון המיוחדת בה נוקט מעשה החכמים ("התקדשה לו בצנעה") מדגישה את האקטיביות יוצאת הדופן של בתו של כלבא שבוע כאשר היא זו המתקדשת לו ולא הוא המקדש אותה. בהמשך, היא זו (גם אם בלי לדעת זאת) השולחת אותו להמשיך וללמוד עוד שנים עשרה שנה, ובכך בעצם "שולטת" על לימוד התורה של ר' עקיבא ומסמנת מתי עליו ללמוד ומתי לשוב אל החיים הרגילים.

דמויות אחרות במעשה מוצבות בניגוד לבתו של כלבא שבוע וכך מדגישות את תכונותיה: הזקן והשכנות במעשה זה מסמנות את החברה שלא ניחנה בראייה יוצאת הדופן של בתו של כלבא שבוע. וכך, בתחילה הזקן מתרעם על כך שר' עקיבא השאיר אותה אלמנה חיה. הזקן אינו מסוגל לראות מעבר למעמד החברתי בו מקומה של בתו של כלבא שבוע גבוה לאין שיעור ממעמדו של רועה עני וה"העלמות" שלו לבית המדרש רק מבחירה לחברה את גודל הטעות שבנישואין אלו. לקראת סופו של הסיפור, כאשר הגלגל מתהפך ור' עקיבא שב בראש תלמידיו ואילו אשתו עכשיו היא מדלת העם, שוב החברה (בייצוגן של השכנות) איננה מסוגלת לגשר על הפער ולכן הן מציעות לה שתשאל בגדים לקראת הפגישה אתו. בתו של כלבא שבוע בשני המקרים איננה נענית לצו החברתי, אלא למה שעניינה יוצאות הדופן רואות. ברור לה כי לא קיים פער ביניהם. ר' עקיבא, שעבר את השינוי המשמעותי, מבין גם הוא את שהבינה אשתו, ופעם ראשונה במעשה זה הוא אקטיבי – הוא לא נותן לשמשים לסלק את אשתו ואף אומר: "שלי ושלכם שלה הוא".

בסוף המעשה, וכדי להדגיש את התכונה יוצאת הדופן של בתו של כלבא שבוע, מופיעה לנו בת נוספת – בתו של ר' עקיבא, ומצוין כי אף היא עשתה כאמה לבן עזאי. אמירה זו מחברת באופן ברור בין שני מעשי החכמים, והקישור הוא מתוך התנהלות שווה של בתו של כלבא שבוע וביתה. אף אנו נבקש אפוא לקשר בין המעשים, אולם לא רק מתוך התבוננות באקטיביות של שתי הנשים (עליה עמדנו עד כה), אלא גם בתגובתו של ר' עקיבא לאקטיביות זו.

איחוד הקריאות

ננסה עתה לאחד את הקריאות וללמוד מאחת על חברתה.

במעשה החכמים שלנו, ר' עקיבא רואה את הרצף שנשמר בין אשתו לבתו. הוא מכיר בכוחן לראות את המציאות, לפעול בתוכה ולשנות אותה. הבת אולי מוצגת כבתו של רבי עקיבא, אך היא בהחלט גם ביתה של אשתו ("רחל"), ור' עקיבא מכיר בכך. היא לא זקוקה לפחד מן הגורל כדי לעשות את הדבר הנכון, אלא אדרבה, היא ערה למציאות. כמו שבתו של כלבא שבוע הבחינה בר' עקיבא כאשר עוד היה עקיבא העני וידעה מה עליה לעשות, כך מבחינה בתו ביום חתונתה בעני העומד בפתח ונותנת לו את ארוחתה. בשני המעשים מוכנות הנשים לוותר על החומר ששייך להן בכדי לעשות את המעשה הנכון: להינשא לעקיבא העני בכדי שיהפוך לר' עקיבא, ולוותר על המנה שניתנה לה על ידי אביה בכדי להאכיל את העני הקורא על הפתח.

ההשוואה בין הסיפורים מבקשת גם להבין את הפחד של ר' עקיבא ואת חוסר העשייה שלו באופן עמוק יותר. ר' עקיבא כבר יודע מסיפורו שלו ושל בתו של כלבא שבוע, כי נסיון האב להציל את ביתו מגורל שנדמה לו כמסוכן וכטעות נידון לכישלון. הוא אף עלול לגרור את ניתוק הבת מהמשפחה כפי שבת כלבא שבוע נותקה ממשפחתה. ההבדל המרכזי הוא שר' עקיבא איננו כלבא שבוע. הוא איננו נלחם נגד הגורל, ולמרות הדאגה הוא פתוח וממתין לשינוי. כלבא שבוע בדאגתו לבתו – חששו מפני נישואיה לר' עקיבא העני – ניסה למנוע ממנה להתחתן, ואחרי שהמרתה את פיו מחק אותה מחייו על ידי הפיכתה לענייה (הדירה מנכסיו). ר' עקיבא לעומתו, למרות פחדו מן המוות (האמיתי, ולא רק העוני), חיכה וידע כי בתו תדע לשנות את המציאות. הוא פסיבי מבחירה ומתוך ציפייה. והוא מוכן ללמוד. האקטיביות שלו מתבטאת בדרשה שהוא דורש בסופו של המעשה.

בסיכומם של דברים

בכדי לפתור את חידת הפסיביות המהולה בדאגה של ר' עקיבא במעשה חכמים המתאר את נישואי בתו, מתחנו קו בין מעשה זה לבין מעשה החכמים המתייחס לנישואיו שלו, ובחנו את התנהלותו והתנהלות הגיבורות בשני המעשים הללו. הקו נמתח בין בתו של כלבא שבוע וראייתה יוצאת הדופן לבין בתו של ר' עקיבא ושמיעתה יוצאת הדופן. בין הקבלה המוחלטת של ר' עקיבא את החלטותיה של אשתו ובין הביטחון בבתו שגם היא תדע להשכיל ולהתנהל במציאות עד לתוצאה הנכונה. מתוך כך, הצבענו על אנלוגיה ניגודית בין ר' עקיבא לכלבא שבוע: כלבא שבוע ניסה במו ידיו לשנות את המציאות (הדיר את בתו הנאה מכל נכסיו) אך ניכשל בכך. ר' עקיבא, בניגוד אליו, למרות דאגתו לבתו, ממתין בסבלנות ויודע כי הדבר איננו בידיו – אלא בידי בתו, ודרכו מצליחה.